

JÓZEF ZABIELSKI¹

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Wydział Teologiczny

Kapłańska posługa w konfesjonale jako wyzwanie współczesności

Priestly Ministry in the Confessional as a Challenge to the Present

Współczesnym „znakiem czasu” w wymiarze życia religijno-moralnego jest zanikanie świadomości grzechu i poczucia winy w tzw. „nowoczesnym społeczeństwie”. Papież Benedykt XVI podkreśla, że

w naszych czasach stwierdzamy, iż wierni są zanurzeni w kulturze, która zmierza do zanegowania poczucia grzechu, sprzyjając płytkiej postawie prowadzącej do zapomnienia o konieczności trwania w łasce Bożej, aby móc godnie przystąpić do sakramentalnej Komunii. W rzeczywistości, zagubienie świadomości grzechu wiedzie do pewnej płycizny, również w pojmowaniu miłości samego Boga².

¹ Ksiądz prof. zw. dr hab. Józef Zabielski – kapłan archidiecezji białostockiej; kierownik Katedry Teologii Moralnej Życia Społecznego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Kard. S. Wyszyńskiego w Warszawie; wykładowca Archidiecezjalnego Wyższego Seminarium Duchownego w Białymstoku, w latach 2001-2004 rektor tegoż seminarium; wykładowca Centrum Katechetycznego Studium Teologii w Wilnie (Litwa) oraz Riga Higher Institute of Religions Sciences w Rydze (Łotwa); w latach 1999-2012 pracownik Międzywydziałowej Katedry Teologii Katolickiej Uniwersytetu w Białymstoku. Autor około 300 publikacji naukowych i popularnonaukowych z zakresu teologii moralnej i etyki filozoficznej, moralności życia społeczno-religijnego, antropologii i bioetyki, w tym kilkunastu pozycji książkowych, m.in.: *Współczesny indyferentyzm religijny. Studium teologicznomoralne* (1999); *Prawda ludzkiego losu* (2000); *Wydobywanie dobra. Teologia chrześcijańskiego miłosierdzia* (2006); *Odpowiedzialność za życie* (2007); *Wzrastanie w życiowym powołaniu* (2008); *Teologiczno-etyczne podstawy ładu społecznego* (2010); „Życie jako zobowiązujący dar” (2011); *Podstawy chrześcijańskiej moralności. Teologia moralna fundamentalna* (2013); *Ewangeliczna droga do Boga* (2014); *Roztropność, męstwo, umiarkowanie i sprawiedliwość jako wyznaczniki chrześcijańskiej moralności. Studium tomistyczno-aksjologiczne*, Warszawa 2015.

² Benedykt XVI, Posynodalna adhortacja apostołska *Sacramentum Caritatis*, Kraków 2007, nr 20. Zob. P. Becker, U. Diwald, *Relativismus. Postmoderne und Wahrheitsanspruch*, „Stimmen der Zeit” 2009, z. 10, s. 673-684.

Uświadomienie tego stanu myślenia i działania oraz doświadczenie jego konsekwencji staje się szczególnym wymiarem współczesnej troski o stan moralności ludzkiej egzystencji. Z pewnością jest to zobowiązujące wyzwanie dla moralno-duszpasterskiej funkcji Kościoła. Wyjątkowym „miejscem” spotkania człowieka z Bogiem i z sobą samym jest sakrament pokuty i pojednania. Stąd też posługa w konfesjonale, jak też inne formy duchowej pomocy kapłana w wartościowaniu swego życia i kierowaniu nim, są ważnym wyzwaniem współczesności.

Przypomniał o tym papież Benedykt XVI, zwracając się w Roku Kapłańskim do spowiedników: „Trzeba powrócić do konfesjonatu jak na miejsce sprawowania sakramentu pojednania, w którym należy «przebywać» częściej, aby wierny mógł znaleźć miłosierdzie, radę i umocnienie, mógł poczuć się kochany i zrozumiany przez Boga oraz doświadczać obecności miłosierdzia Bożego obok rzeczywistej Obecności w Eucharystii”³. Ten papieski apel jest wezwaniem do nowego odkrycia znaczenia sakramentu pojednania przez penitentów i spowiedników. Kapłani-spowiednicy winni na nowo przemyśleć i zrewidować swoją funkcję słuchacza spowiedzi penitenta i szafarza miłosierdzia Bożego oraz duchowego towarzyszenia penitentowi w dalszym jego życiu.

Problematyce tej poświęcony został dokument Kongregacji ds. Duchowieństwa, zatytułowany *Kapłan – szafarz Miłosierdzia Bożego. Pomoce dla spowiedników i kierowników duchowych*⁴. We Wprowadzeniu do tego dokumentu przywołano słowa papieża Benedykta XVI, że ludzie współcześni coraz bardziej wymagają „poprawnej formacji sumienia”, co jawi się jako duszpasterski priorytet. Stąd też należy zwrócić uwagę na „kierownictwo duchowe” jako specyficzną formę owej formacji. To zaś domaga się „mądrych i świętych «nauczycieli duchowych»”, o których trzeba się modlić i których trzeba przygotowywać. Z tą misją łączy się powołanie kapłana „do szafowania miłosierdzia Bożego w sakramencie pokuty”. Jako szafarz Bożego miłosierdzia kapłan za pośrednictwem Chrystusa odpuszcza grzechy oraz wspomaga penitenta na drodze uświęcenia, zwłaszcza poprzez formację sumienia. Te zadania i funkcje kapłańskie wymagają od każdego prezbitera ciągłego kształtowania życia duchowego oraz troski o rozwój teologiczno-pastoralny. W spełnieniu tych powinności pomocą ma być omawiany dokument, w którym jako wzór osobowy spowiednika i kierownika duchowego ukazano św. Jana Marię Vianneya – Proboszcza z Ars⁵.

³ Benedykt XVI, *Przemówienie do uczestników kursu dla spowiedników zorganizowanego przez Penitencjarie Apostolską*, Watykan, 11.03.2010 r. Kraków 2010. Por. J. Zabielski, *Ludzie sumienia – problem i wezwanie naszych czasów*, „Collectanea Theologica” 62(1997), nr 3, s. 148-161.

⁴ Dokument ten został ogłoszony w Watykanie w Środę Popielcową 09.03.2011 r.; wyd. pol. w tłum. J. Królikowskiego, Tarnów 2011 r.; dalej skrót: KSMB.

⁵ Por. tamże, nr 1. Zob. Benedykt XVI, *Orędzie do kard. J. F. Stafforda i do uczestników kursu spowiedników*, Watykan, 12. 03.2009 r., Kraków 2009.

1. SAKRAMENTALNA POSŁUGA SPOWIEDNIKA

W pierwszej części owego dokumentu ukazana została funkcja kapłana-spowiednika jako szafarza Bożego miłosierdzia. Analizy tej części zatytułowano „Posługa pokuty i pojednania w perspektywie świętości chrześcijańskiej”. Podejmując apel papieża Jana Pawła II, treść omawianego dokumentu zachęca kapłanów do „szczególnej troski o sprawowanie sakramentu pojednania, czego domaga się również autentyczna miłość i prawdziwa sprawiedliwość duszpasterska”⁶. Ta pastoralna powinność jest wymownym znakiem całego życia eklezjalnego, pozostając w relacji do Eucharystii oraz sakramentów chrztu i bierzmowania, jak też do wymagań miłości. Sprawowanie sakramentu pokuty i pojednania wpisuje się w eklezjalną funkcję głoszenia i udzielania przebaczenia, którego doświadczenie objawi się postawą wdzięczności i zachęty innych do takiego spotkania z Chrystusem. Stąd też praktyka tego sakramentu jest świadectwem ewangelizacji całej wspólnoty Kościoła i braterskiego zjednoczenia. „Pojednanie z Bogiem jest nierozdzielnie pojednaniem z braćmi [...]. Gdy otrzymuje się przebaczenie Boże, serce ludzkie uczy się lepiej przebaczać i pojednywać się z braćmi”⁷. Wymaga to jednak osobistego otwarcia się na miłość i pojednanie z Bogiem i ludźmi. Wyraża się to już w celebracji tego sakramentu – zwłaszcza wspólnotowej – która „jest wielką pomocą w przeżywaniu kościelnej rzeczywistości komunii świętych”⁸. Dokonujące się tu pojednanie jest szczególną postacią realizacji prośby z modlitwy *Ojciec nasz* oraz przykazania miłości. „Jest to droga oczyszczenia z grzechów, a także wędrówka zmierzająca do utożsamienia z Chrystusem”⁹. Takie ukierunkowanie i akty życia chrześcijańskiego są potwierdzeniem komunnego charakteru społeczności Kościoła¹⁰.

W rozpoznaniu owej funkcji i skutków tego sakramentu istotną rolę odgrywa i ma znaczenie postawa kapłanów-spowiedników. Historia Kościoła zna wielu duszpasterzy, którzy są wzorem spowiedników i kierowników duchowych. W czasach najnowszych szczególnie zapisali się w pamięci wiernych: św. Jan Nepomucen, św. Jan Maria Vianney, św. Józef Cafasso, św. Leopold z Castelnuovo, św. Pio z Pietreciny. Przypominając zasługi tych świętych kapłanów, papież Jan Paweł II z szacunkiem przywołuje też liczne rzesze „świętych, a niemal zawsze anonimowych spowiedników, którzy przyczynili się do zbawienia tak wielu dusz, pomagając im w nawróceniu, w walce z grzechem i pokusami, w postę-

⁶ KSMB, nr 7. Por. Jan Paweł II, List apostolski *Misericordia Dei*, Kraków 2007.

⁷ KSMB, nr 11.

⁸ Tamże, nr 12. Por. J. Zabielski, *Sakrament pokuty i pojednania w przygotowaniu chrześcijan do Jubileuszu 2000*, „Studia Theologica Varsaviensia” 34(1986), nr 2, s. 151-171.

⁹ Tamże, nr 13.

¹⁰ Por. Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, Kraków 2009, nr 34; *Katechizm Kościoła katolickiego*, [KKK] Poznań 1994, nr 407.

pie duchowym, a ostatecznie w uświęceniu”¹¹. Taką postawę kapłanów daje się zauważyć także w czasach współczesnych, co mobilizuje wiernych do korzystania z sakramentalnego pojednania z Bogiem i Kościołem, równocześnie dając możliwość posługi duchowego kierownictwa¹².

W analizowanym dokumencie Kongregacja ds. Duchowieństwa przypomina wewnętrzny związek kapłańskich funkcji sakramentalnej posługi z Osobą Jezusa Chrystusa i jej znaczenie dla duchowego dobra wiernych. Stąd też wzywa się szafarzy sakramentu pokuty do wzmożenia wysiłków zaangażowania w tę posługę w charakterze daru z siebie za „owczarnię Chrystusa”. Szczególną formą tego zaangażowania jest korzystanie z tego sakramentu przez samych kapłanów, którzy w ten sposób stają się „świadkami Bożego miłosierdzia dla grzeszników”. Przywołano tu słowa papieża Jana Pawła II: „Gdyby jakiś ksiądz nie spowiadał się lub spowiadał się źle, bardzo szybko odbiłoby się to na samym jego kapłaństwie i sprawowaniu kapłaństwa, co dostrzegłaby również wspólnota, której jest pasterzem”¹³. Utwierdza w tym przekonaniu papież Benedykt XVI, który do seminarzystów napisał, że „pozwalać sobie przebaczać, uczyć się także przebaczać innym”¹⁴. Źródłem tej apostołskiej aktywności jest Boże miłosierdzie, którego kapłan doświadcza w sakramencie pojednania. Stąd też Kongregacja ds. Duchowieństwa słowami papieża Jana Pawła II apeluje: „Trzeba otoczyć maksymalną troską duszpasterską ten sakrament Kościoła, źródło pojednania, pokoju i radości dla nas wszystkich, którzy potrzebujemy miłosierdzia Pańskiego i uzdrowienia z ran grzechu”¹⁵.

Osobowym wzorcem oraz zobowiązującym przykładem kapłańskiej posługi w konfesjonale jest św. Jan Maria Vianney – Proboszcz z Ars. Sytuacja społeczno-kulturowa pierwszej połowy XIX wieku, a więc czas jego posługi duszpasterskiej, przesycona była zagrożeniami wojen i prześladowań oraz destrukcją idei materializmu i sekularyzacji. Jego poświęcenie się jednak w służbie wiernym, szczególnie jako spowiednika, spowodowało nawrócenie wielu oraz niezwykle wzmożoną liczbę osób potrzebujących sakramentalnej spowiedzi. Postawa zaangażowania się św. Proboszcza z Ars w sprawowanie sakramentu pokuty pozwala stwierdzić, że posługa pojednania wiernych z Bogiem i ludźmi była jego „miejszem męczeństwa”, co wydało „bardzo obfite i żywe owoce”. Był przekonany, że w bezradności wobec ludzkiego grzechu i winy pozostaje „tylko płakać i modlić się”. Całe swe życie poświęcił „tylko dla biednych grzeszników z nadzieją zoba-

¹¹ Jan Paweł II, Adhortacja apostołska *Reconciliatio et paenitentia*, Kraków 1997, nr 29.

¹² Zob. KSMB, nr 15.

¹³ Jan Paweł II, Adhortacja apostołska *Pastores dabo vobis*, Kraków 1996, nr 15. Zob. KSMB, nr 17.

¹⁴ Benedykt XVI, *List do seminarzystów*, [18.10.2010 r.], Warszawa 2010, s. nr 10.

¹⁵ KSMB, nr 18. Por. Jan Paweł II, Adhortacja apostołska *Pastores gregis*, Kraków 2007, nr 39.

czenia ich nawrócenia i płaczu”¹⁶. To charyzmatyczne zaangażowanie św. Jana M. Vianneya w sprawowanie sakramentu pokuty podkreślił papież Jan Paweł II w 200-lecie narodzin św. proboszcza z Ars, wskazując, że jego przykład zobowiązuje do wysiłku przywracania posłudze jednania właściwego miejsca w czasach współczesnych. Uwzględniając szerzące się dzisiaj zubożenie wobec grzechu i spowiedzi, należy stwierdzić, że rozwijanie duszpasterstwa sakramentu pojednania staje się nagłą powinnością,

aby nieustannie ożywiać w chrześcijanach potrzebę prawdziwego, osobistego stosunku z Bogiem, aby budzić poczucie grzechu, który zamyka człowieka na kontakt z Bogiem i z bliźnimi, aby przekonywać o konieczności nawrócenia i otrzymania za pośrednictwem Kościoła rozgrzeszenia jako bezinteresownego daru Boga, a także stworzenie warunków, które pozwolą należycie sprawować ten sakrament, pokonując uprzedzenia, fałszywy lęk czy rutynę¹⁷.

Powinność ta domaga się od kapłanów poświęcenia odpowiedniego czasu i troski oraz postawienia tej posługi na pierwszym miejscu funkcji pasterskich. Takie podejście kapłanów do posługi pojednania uświadomi wiernym znaczenie tego sakramentu. To zaś przyczyni się do pogłębienia rozumienia znaczenia miłości Boga, a tym samym do odbudowania poczucia grzechu i winy jako utrudnień prawdziwej miłości. Faktem bowiem jest, że zatracanie poczucia grzechu powoduje w człowieku dysharmonię wewnętrzną oraz rodzi sprzeczności i konflikty społeczne. Tylko więc uporządkowanie ludzkiego wnętrza pozwala uchronić się od napięć zewnętrznych. Temu procesowi wyzwania służy autentyczna posługa pojednania, będąca „priorytetem” duszpasterstwa, gdyż oznacza życie miłością Chrystusa – Dobrego Pasterza. Powrót do Boga Miłości uwarunkowany jest uznaniem własnego grzechu, wiarą w Boże miłosierdzie, którego doświadcza człowiek w sakramencie pokuty. Przyjmowanie tego sakramentu przez wiernych rodzi kapłańską radość, jak też jest znakiem życia Kościoła pielgrzymującego. W pełnieniu tej funkcji i powołania Kościół wpatruje się w Maryję, która dla pielgrzymującego Ludu Bożego jest znakiem „niezachwianej wiary i pociechy”¹⁸.

Egzystencjalną aktualność sakramentu pojednania oraz potrzebę zaangażowania duszpasterzy w jego sprawowanie wyraża natura tego sakramentu. W dokumencie Kongregacji podkreślono, że jest on „skutecznym znakiem obecności

¹⁶ KSMB, nr 19. Por. Jan XXIII, List apostolski *Sacerdoti Nostrī primordia*, „Acta Apostolicae Sedis” 51(1959), s. 573-575.

¹⁷ Jan Paweł II, *List do kapłanów na Wielki Czwartek*, 16.03.1986 r., Warszawa 1986, nr 7. Por. KSMB, nr 20.

¹⁸ Por. KSMB, nr 22-23; Sobór Watykański II, Konstytucja *Lumen gentium*, Paris 1967, nr 68. Zob. S. Heße, *Treue Christi, Treue des Priesters*, „Lebendiges Zeugnis” 66(2011), z. 2, s. 110-113; J. Sobrino, *Christsein heute*, „Concilium” [niem.], 47(2011), z. 2, s. 175-185.

słowa i zbawczego działania Chrystusa Odkupiciela”¹⁹. Stąd też jego celebrowanie ma charakter „święteczny i radosny, gdyż zmierza, pod przewodnictwem Ducha Świętego, do nowego spotkania z Ojcem i z Dobrym Pasterzem”²⁰. Sakrament ten jest celebrowaniem powołania do nawrócenia jako powrotu do Ojca. W *Katechizmie Kościoła katolickiego* jest on nazwany sakramentem pokuty, spowiedzi, przebaczenia oraz pojednania²¹. Określenia te wyrażają rzeczywistość dokonującą się w tym sakramencie, która sprowadza się do sakramentalnej celebrowania nawrócenia, co jest charakterystyczną odpowiedzią na Bożą miłość. Wezwanie do nawrócenia jest bowiem „istotnym elementem głoszenia Królestwa”²².

Sakramentalne przeżywanie dynamizmu „skruszonego serca” jest „wędrowną ku świętości”. Włączając się w tę ewangeliczną dynamikę przebaczenia, człowiek doświadcza łaski Bożego miłosierdzia oraz pragnienia przemiany swego życia, a tym samym potrzeby bycia miłosiernym wobec innych ludzi. Także kapłan-spowiednik, jako pośrednik łaski przebaczenia, uświadamia, że pełni posługę Dobrego Pasterza, dobrego samarytanina, ojca czekającego na marnotrawnego syna, sprawiedliwego Sędziego, który „nie ma względu na osoby”, którego sąd jest sprawiedliwy i miłosierny²³. W tych funkcjach sakramentalnej posługi wyraża się rzeczywistość łaski Boga, co ukazuje tajemnicę i godność człowieka w świetle tajemnicy Chrystusa. Zawiera się to w skutkach sakramentu pokuty, które polegają na pojednaniu człowieka z Bogiem, z Kościołem i z sobą samym. Tak odzyskana godność penitenta ukazuje się w celebrowaniu tego sakramentu, w której wyraża się autentyczność nawrócenia i żal za popełnione zło. Stąd też penitent, „doświadczając w swoim życiu miłosierdzia Bożego i głosząc je, sprawuje razem z kapłanem liturgię Kościoła, który nieustannie się odnawia”²⁴. To wspólnotowe przeżywanie sakramentalnego znaku łaski wyraża sakramentalność Kościoła, co zawiera się w modlitwie *Ojcze nasz*, w której wierny prosi o odpuszczenie grzechów, odpuszczając je innym. Z tego przeżycia pojednania rodzi się pragnienie pokoju dla całej rodziny ludzkiej, żeby wszyscy ludzie mogli wzywać Boga jako „naszego Ojca”²⁵.

Omawiany dokument zawiera też szereg wskazań praktycznych adresowanych do penitentów i szafarzy sakramentu pojednania. Aktami penitenta są: żal za grzechy, ich wyznanie i zadośćuczynienie; aktem zaś szafarza jest rozgrzeszenie z zachętą „otwarcia się na miłość”. Penitent, spełniając przynależne mu akty,

¹⁹ KSMB, nr 24.

²⁰ Tamże, nr 25.

²¹ Zob. KKK, nr 1424-1428.

²² Tamże, nr 1427.

²³ Por. tamże, nr 29-31; KKK, nr 1465; zob. J. Zabielski, *Uświęcający charakter nawrócenia i pokuty w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego*, „Studia Prymasowskie” 5(2011), s. 351-363.

²⁴ KSMB, nr 33.

²⁵ Tamże, nr 35. Por. R. Jaworski, *Sakramenty uzdrowienia*, „Życie Duchowe” 2012, nr 69, s. 45-53.

otrzymuje przebaczenie grzechów, moc łaski trwania w tym stanie oraz rozwoju w miłości. Zewnętrzny gestami wyrażającymi wewnętrzną postawę pokuty są: „modlitwa, jałmużna, ofiara, przeżywanie okresów liturgicznych itd. Ale «źródłem i pokarmem codziennego nawrócenia i pokuty jest Eucharystia»²⁶. Do spełnienia tych aktów uzdalnia penitenta łaska Boża. „Uznanie i integralne oskarżenie z grzechów wobec kapłana, prosto i jasno, stanowi więc część działania Ducha miłości ponad bólem żalu doskonałego (z miłości) lub mniej doskonałego (z bojaźni przed sprawiedliwością Bożą)”²⁷.

Celebracja sakramentu pokuty może przyjąć jedną z trzech dopuszczonych form: spowiedzi indywidualnej; wspólnotowego przygotowania i indywidualnej spowiedzi oraz „w przypadkach poważnej konieczności [może to być] wspólnotowa celebrowanie pojednania z ogólną spowiedzią i ogólnym rozgrzeszeniem”²⁸. Kongregacja przypomina obowiązek zachowania wymogów prawnych Kościoła w celebrowaniu sakramentu pokuty²⁹, podkreślając, że „spowiedź osobista jest najbardziej wymowną formą pojednania z Bogiem i Kościołem”³⁰. Zachowanie kościelnych wymogów moralnoprawnych jest wyrazem pasterskiej miłości oraz gwarantem osobowych relacji w sakramentalnym spotkaniu. Kongregacja przypomina spowiednikom, że „rzeczą najważniejszą jest pomóc penitentowi w jego procesie upodobnienia do Chrystusa. Niekiedy prosta i mądra rada oświeca na całe życie lub prowadzi do podjęcia poważnego procesu kontemplacji i doskonałości pod przewodnictwem dobrego kierownika duchowego”³¹.

Spowiednik winien prezentować autentyczną dyspozycyjność i ojcowskie przyjęcie, czego wyrazem jest „przede wszystkim modlitwa i pokuta za dusze”³². Szafarz sakramentu pokuty ma przede wszystkim pomóc penitentowi w rzeczywistym poznaniu siebie w świetle wiary w kontekście żalu i wewnętrznego nawrócenia. „Zawsze chodzi o funkcję ojcowską i braterską Dobrego Pasterza oraz o priorytet duszpasterski. Chrystus obecny w celebrowaniu sakramentalnej czeka także w sercu każdego penitenta i domaga się od szafarza modlitwy, studium, wzywania Ducha Świętego, ojcowskiego przyjęcia”³³. Kapłani winni się tego uczyć od św. Jana M. Vianneya, który jest przykładem niewyczerpanej ufności w sakrament pokuty oraz metod „dialogu zbawienia”³⁴.

²⁶ KSMB, nr 39. Por. KKK, nr 1436.

²⁷ KSMB, nr 40. Por. Jan Paweł II, Encyklika *Dives in misericordia*, Kraków 1996, nr 13.

²⁸ *Kodeks Prawa Kanonicznego* (KPK), kan. 962 § 1; por. KKK, nr 1483.

²⁹ Zob. KPK, kan. 959-963.

³⁰ KSMB, nr 43; por. KKK, nr 1484.

³¹ KSMB, nr 48.

³² Tamże, nr 51.

³³ Tamże, nr 55. Zob. A. Ziegenus, *Ohne Beichte keine Erneuerung*, „Forum Katolische Theologie” 29(2013), H. 3, s. 202-209.

³⁴ KSMB, nr 57.

Kształtowanie sprawności i postaw spowiednika winno uwzględnić współczesną sytuację religijno-kulturową, a zwłaszcza odniesienie człowieka do grzechu i potrzeby pojednania z Bogiem i ludźmi. Nie zmienia to jednak podstawowych funkcji kapłana podczas sprawowania sakramentu pokuty: „Spowiednik jest pasterzem, ojcem, nauczycielem, wychowawcą, sędzią duchowym, a także lekarzem, który rozeznaje i otacza troską”³⁵. Mając na względzie współczesne zatracanie poczucia grzechu oraz nieufność do spowiedzi, kapłan winien pamiętać, że sakrament pokuty „zawsze jest jednak odrodzeniem duchowym, które przekształca penitenta w nowe stworzenie i łączy go coraz większą przyjaźnią z Chrystusem”³⁶. Spowiednik winien przeżywać swoją posługę w kategorii

bycia narzędziem cudownego wydarzenia łaski. W świetle wiary może doświadczyć urzeczywistnienia się miłosiernej miłości Boga. Gest i słowa szafarza są środkiem, by dokonał się prawdziwy cud łaski [...]. Jest uprzywilejowanym środkiem, by zachęcić nie tylko do przyjęcia przebaczenia, lecz także do wspólnego pójścia drogą utożsamienia się z Chrystusem³⁷.

Świadomość tej roli i funkcji domaga się od spowiednika stałej formacji kapłańskiej, w tym także szczegółowych form – kursów dla spowiedników.

2. SPOWIEDNIK JAKO KIEROWNIK DUCHOWY

Duchowe kierownictwo praktykowane jest w Kościele od jego początku. Potrzeba tej praktyki jest ciągle aktualna w życiu chrześcijańskim, zwłaszcza w sytuacjach rozeznawania okoliczności życiowych. Autorzy omawianego dokumentu przywołują słowa Jana Pawła II, który wzywa: „Trzeba koniecznie odkryć na nowo wielką tradycję osobistego kierownictwa duchowego, które zawsze przynosiło liczne i cenne owoce w życiu Kościoła”³⁸. W historii Kościoła kierownictwem duchowym najczęściej zajmowali się mnisi i kapłani – np. św. Jan od Krzyża, św. Ignacy Loyola, św. Franciszek Salezy, ale też posługę tę pełnili zakonnicy i świeccy – np. św. Katarzyna.

Kierownictwo duchowe jest nieodłącznym elementem w formacji kapłańskiej, do czego czasy współczesne jeszcze bardziej zobowiązują. W czasie przygotowania do kapłaństwa wyraża się to w studium duchowości i doświadczeniu życia duchowego, radzie i towarzyszeniu duchowym oraz rozeznaniu Ducha Świętego, co przypomniał Sobór Watykański II³⁹. W formację tę wpisują

³⁵ Tamże, nr 59. Por. KPK, kan. 878.

³⁶ KSMB, nr 61. Zob. J. Zabielski, *Ewangeliczna droga do Boga*, Białystok 2014, s. 61-64.

³⁷ KSMB, nr 62. Zob. S. Heße, *Treue Christi, Treue des Priesters*, „Lebendiges Zeugnis”, art. cyt., s. 114-119.

³⁸ Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Pastores dabo vobis*, dz. cyt., nr 40. Por. KSMB, nr 64.

³⁹ Zob. Sobór Watykański II, Dekret *Presbyterorum ordinis*, Paris 1967, nr 9; tenże, Dekret *Optatam totius*, Paris 1967, nr 3.

się konsultacje doktrynalne oraz kształtowanie relacji zażyłości i upodobnienia do Chrystusa, będące uczestnictwem w życiu z Trójjedynym Bogiem. Relacje te obrazują kapłańskie funkcje (*munera*), które mają charakter uświęcający, będąc wyrazem apostołskiej misji i komunii eklezjalnej. Życie duchowe wiernych i prowadzenie ich drogą świętości oraz pomoc w rozeznawaniu duchowym jest priorytetem duszpasterskim. Stąd też „wyrazem troski o powołania kapłańskie winna być również zdecydowana i przekonująca propozycja kierownictwa duchowego. [...] Kapłani zaś, ze swej strony, winni jako pierwsi poświęcać czas i siły temu dziełu wychowania i pomocy duchowej”⁴⁰. Troska ta – w odniesieniu do młodzieży – winna koncentrować się wokół rozeznawania osobistego powołania w ramach ogólnego powołania chrześcijańskiego, obejmując radę i duchowe towarzyszenie. Szczególnym zaś „miejszem” kierownictwa duchowego jest sakrament pojednania, w ramach którego wierni proszą o wskazania w wędrówce uświęcenia na osobistej drodze powołania. „Posługa kapłańska domaga się, aby szafarz korzystał z kierownictwa duchowego, szukając go i wiernie za nim idąc, aby lepiej prowadzić innych”⁴¹. W różnych szczegółowych problemach osobistych i wspólnotowych kapłani winni „odwoływać się do rady braci, przede wszystkim tych, którzy powinni jej udzielać z racji pełnionej misji, zgodnie z łaską stanu, przypominając, że pierwszym «doradcą» lub «kierownikiem» jest zawsze Duch Święty, do którego trzeba zwracać się w nieustannej, pokornej i ufnej modlitwie”⁴².

Teologiczną podstawę duchowego kierownictwa wyznacza prawda, że życie chrześcijańskie jest „wędrówką” i „życiem Ducha” (zob. Ga 5,25), będącą naśladowaniem i upodobnieniem się do Chrystusa, żeby uczestniczyć w Jego Bożym synostwie. Potrzeba więc rady i duchowego kierownictwa, aby chrześcijanie mogli rozróżnić „ducha prawdy i ducha fałszu” (1 J 4,6) oraz przyoblekać się „w człowieka nowego, stworzonego na obraz Boga, w sprawiedliwości i prawdziwej świętości” (Ef 4,24). Celem zaś kierownictwa duchowego jest przede wszystkim rozeznawanie znaków woli Bożej, czyli świateł i poruszeń Ducha Świętego. „Są chwile, w których taka konsultacja jest niezbędna. Koniecznie trzeba uwzględnić szczególny «charyzmat» osobistego powołania lub wspólnoty, w której żyje ten, kto prosi lub otrzymuje radę”⁴³. W ramach takiej konsultacji należy uwzględnić kwestie moralne i praktykę cnót oraz ufne przedstawienie sytuacji, która domaga się wyjaśnienia.

Spełnienie tak rozumianego celu duchowego kierownictwa wymaga uwzględnienia dynamizmu ludzkiej egzystencji, którą winno charakteryzować

⁴⁰ Jan Paweł II, Adhortacja apostołska *Pastores dabo vobis*, dz. cyt., nr 4. Por. KSMB, nr 70.

⁴¹ KSMB, nr 75. Por. Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium o posłudze i życiu kapłanów*, Kraków 2010, nr 54.

⁴² KSMB, nr 76.

⁴³ Tamże, nr 78.

zdecydowane zaufanie Bogu. „Ściślej biorąc, jest to wędrówka osobistej relacji z Chrystusem, która obejmuje uczenie się i praktykowanie z Nim pokory, ufności i daru siebie, zgodnie z nowym przykazaniem miłości”⁴⁴. Tylko taka postawa umożliwi i wspomaga formowanie sumienia, kształtowanie sfery poznawczo-wolitywnej człowieka, jak też ukierunkowuje jego uczuciowość i zachęca do zdecydowanego wysiłku uświęcenia. Duchowe kierownictwo na owej drodze doskonalenia ma etapy, na które składają się:

prowadzenie do poznania siebie, zaufanie Bogu Miłości, zdecydowanie o całkowitym darze z siebie, zharmonizowanie oczyszczenia, oświecenia i zjednoczenia. [...] Wszystko to rozwija się na różnych polach (więź z Bogiem, praca, relacje społeczne, jedność życia), na których szuka się woli Bożej za pomocą rady i towarzyszenia: wędrówka modlitwy-kontemplacji, rozeznania, harmonijne przeżywanie kościelnej „komunii” braterskiej, gotowość do apostołatu. Towarzystwo i rada sięgają także do konkretnych środków. W całym tym procesie należy uwzględnić, że prawdziwym kierownikiem jest Duch Święty, podczas gdy wierny zachowuje całą swoją odpowiedzialność i inicjatywę⁴⁵.

Udział kierownika duchowego jest zasadny i potrzebny we wszystkich powołaniach kościelnych, z uwzględnieniem konkretnych sytuacji i rodzaju powołania. Również dynamika owego kierowniczego towarzyszenia różnicuje się, przyjmując formę kierownictwa stałego lub czasowego – *ad casum*. Papież Benedykt XVI przypomina: „Dyspozycyjność wobec Boga otwiera na dyspozycyjność wobec braci oraz wobec życia pojmowanego jako solidarne i radosne zadanie”⁴⁶.

Kongregacja podaje kilka praktycznych wskazań, jakie winien uwzględnić kierownik duchowy we współpracy z konkretną osobą i w ramach konkretnego powołania. Najpierw, winien „zacząć wędrówkę kierownictwa duchowego od nowego odczytania swojego życia”⁴⁷. W tym odczytywaniu należy uwzględnić relacje z Bogiem, relacje bratersko-rodzinne, przyjacielsko-zawodowe. Trzeba też wziąć pod uwagę osobiste „wyposażenia” i uzdolnienia danej osoby, aspiracje i dążenia, trudności i dotychczasowe błędy. Po tym „momencie początkowym” następuje drugi etap „nazywany czasem postępu, w którym kładzie się nacisk na skupienie lub życie wewnętrzne, na większą pokorę i umartwienie, na pogłębienie cnót, na doskonalenie modlitwy”⁴⁸. Zaangażowanie w poszczególne sfery życia i ich pozytywny rozwój prowadzi „do momentu większej doskonałości,

⁴⁴ Tamże, nr 81. Zob. R. Kantor, *Świętość kapłana dla służenia innym*, „Polonia Sacra” 15(33)2011, nr 28(72), s. 101-121.

⁴⁵ KSMB, nr 82.

⁴⁶ Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, dz. cyt., nr 78. Por. KSMB, nr 86.

⁴⁷ KSMB, nr 88.

⁴⁸ Tamże, nr 90. Zob. Jan Paweł II, List apostolski *Novo millennio ineunte*, Poznań 2000, nr 31.

w którym modlitwa jest bardziej kontemplacyjna, zmierza się do wyeliminowania preferencji, różnicując aspekt «czynny» i aspekt «bierny» [...], ucząc się przechodzić przez noc ducha (noc wiary). Pogłębienie pokory przemienia się w gesty miłości⁴⁹. W procesie tego duchowego postępu pojawiają się momenty „kryzysu wzrostu i dojrzewania”, które weryfikują naturę duchowego rozwoju i jego kierownictwa. Pomoc kierownika duchowego jest tu szczególnie ważna i potrzebna, aby „pomóc przeżywać płodną tajemnicę krzyża jako szczególny dar Chrystusa Przyjaciela”⁵⁰. Ważnym momentem są też pojawiające się „nadzwyczajne przypadki lub zjawiska”. Wtedy należy „koniecznie odwołać się do autorów duchowych i do mistyków Kościoła”⁵¹. Kierownik duchowy, kierując się roztropnością, winien uwzględnić, że takie zjawiska mogą być owocem natury lub łaski, ich zaś forma wyrazu może mieć wymiar psychologiczny, kulturowy, formacyjny lub społeczny. Niekiedy z życiem duchowym łączą się też psychiczne choroby i słabości, przybierające charakter bardziej duchowy – jak letniość i przeciętność – bądź też typu neurotycznego, wymagające pomocy specjalistów.

Istotnym etapem duchowego rozwoju i zadaniem kierownictwa jest rozeznanie Ducha Świętego. Uwiarygodnieniem działania Ducha Świętego jest autentyczna modlitwa, pokora, ofiara, zwyczajne życie, służba, nadzieja i postępowanie według wzoru życia Jezusa. Wyrazem zaś działania złego ducha jest pycha i samowystarczalność, zniechęcenie, zawiść i nienawiść, zamęt i fałsz, poniżanie innych i egoistyczne preferencje. W połączeniu z temperamentem, kulturą i osobistymi preferencjami, bez rady i towarzyszenia duchowego staje się wprost niemożliwe ocenienie siebie i wyjście z takiego stanu zawirowania. W tym może pomóc tylko dojrzały kierownik duchowy, który winien odznaczać się

rozwiniętą zdolnością przyjęcia i słuchania, z poczuciem odpowiedzialności i dyspozycyjności, w duchu ojcostwa, braterstwa i delikatnej przyjaźni, pełniąc pokorną służbę udzielania rady, unikając autorytaryzmu i paternalizmu, jak również zależności uczuciowej, pośpiechu i tracenia czasu na kwestie drugorzędne, z należytą dyskrecją i roztropnością, umiając odpowiednio i powściągliwie prosić innych o radę itd.⁵²

Skuteczność duchowego kierownictwa uzależniona jest też od osoby i postawy korzystającego z tej pomocy. „Korzystający z kierownictwa duchowego powinien odznaczać się otwartością, szczerością, autentycznością i spójnością; powinien sięgać do środków uświęcenia (liturgia, sakramenty, modlitwa, ofiara, rachunek sumienia...)”⁵³. Czas korzystania z kierownictwa zależy od potrzeb

⁴⁹ KSMB, nr 90. Zob. S. Koperek CR, *Rekolekcje ze świętym Janem Chryzostomem*, Kraków 2013, s. 256-267.

⁵⁰ KSMB, nr 93.

⁵¹ Tamże, nr 95. Zob. J. Zabielski, *Vademecum ad praxim confessoriorum*, „Collectanea Theologica” 68(1998), nr 4, s. 153-157.

⁵² KSMB, nr 101. Por. Jan Paweł II, Adhortacja *Pastores dabo vobis*, dz. cyt., nr 80.

⁵³ Tamże, nr 106.

osobistych i okoliczności zewnętrznych. Korzystającemu należy też zapewnić wolność wyboru kierownika, co nie zwalnia go z szacunku i zawierzenia kierującemu, jak też z osobistej odpowiedzialności⁵⁴.

Kierownictwo duchowe różnicuje się również w ramach poszczególnych powołań – osób kierowanych. Jan Paweł II przypomina: „Drogi świętości są wielorakie i dostosowane do każdego powołania”⁵⁵. Stąd też, kapłan korzystający z kierownictwa winien „koniecznie uwzględnić fakt, że zwornikiem jego specyficznej duchowości jest «jedność życia» oparta na miłości pasterskiej”⁵⁶. Kapłan winien mieć świadomość tego, że w ramach swego powołania jest on kierownikiem duchowym oraz potrzebuje duchowych wskazań. Stąd też: „Kto rzeczywiście docenia kierownictwo duchowe, nie tylko zachęca do niego w ramach swojej posługi, ale osobiście je praktykuje”⁵⁷. Szczególnymi adresatami duchowego kierownictwa są też osoby konsekrowane. W odniesieniu do nich należy uwzględnić specyficzny charyzmat założycielski i szczególną profesję zakonną, różne sposoby życia kontemplacyjnego, ewangelicznego, wspólnotowego i misyjnego, jak też odpowiednie reguły i konstytucje. „Kierownictwo osoby, która idzie drogą życia konsekrowanego, zakłada szczególną wędrówkę kontemplacji, doskonałości, komunii (życia braterskiego) i misji, stanowiącą element sakramentalności Kościoła tajemnicy, komunii i misji”⁵⁸. Także wobec osób świeckich należy uwzględnić naturę powołania. Kierownictwo duchowe świeckich chrześcijan zakłada ich osobiste powołanie do doskonałości, uwzględniające ich ewangeliczny charakter w świecie w łączności z Kościołem. Stąd też: „Kierownik duchowy musi pomagać w osobistej relacji z Bogiem [...], formować sumienie, pomagać w uświęceniu rodziny, pracy, relacji społecznych, uczestnictwa w życiu publicznym”⁵⁹. Winien też zawsze pamiętać o tym, „by stawać się dla innych pomostem, a nie przeszkodą w ich spotkaniu z Jezusem Chrystusem Odkupicielem człowieka”⁶⁰.

Mając na względzie różnorodność powołań oraz osobistych uwarunkowań osób korzystających z duchowego wsparcia, w kierownictwie duchowym należy zachować harmonię między różnymi poziomami formacyjnymi. Zachowując ten wymóg, kierownik duchowy winien pamiętać, że zawsze ma do czynienia z osobą jako członkiem wspólnoty ludzkiej i eklezjalnej.

---

⁵⁴ Por. tamże, nr 107-109.

⁵⁵ Jan Paweł II, List apostolski *Novo millennio ineunte*, dz. cyt., nr 31.

⁵⁶ KSMB, nr 110.

⁵⁷ Tamże, nr 114. Por. R. Kantor, *Świętość kapłana dla służenia innym*, „Polonia Sacra”, R. 15(33), nr 28/72 (2011), s. 101-121.

⁵⁸ KSMB, nr 120.

⁵⁹ Tamże, nr 122.

⁶⁰ Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Pastores dabo vobis*, dz. cyt., nr 43.

Należy właściwie uwzględnić wymiar lub poziom ludzki, osobisty i wspólnotowy, gdyż osoba ludzka potrzebuje prawidłowej oceny, odczuwać miłość i kochać w prawdzie. Zakłada to wędrówkę wolności, która formuje się w świetle komunii Boga Miłości, w której każda osoba jest relacją daru. Osoba jest więc budowana w oparciu o kryteria obiektywne, autentyczną skalę wartości, motywy ukierunkowane na miłość, postawy relacji i służby⁶¹.

*

Dynamizm ludzkiej natury ukierunkowany jest na celowość naszej egzystencji, która mobilizuje do wysiłku wzrastania ku pełni bytu. To zaś domaga się właściwego rozpoznania owego celu i sposobu jego osiągnięcia, co pozwala ustalić poprawny rytm rozwojowego dynamizmu. H. Hesse stwierdza: „Nie powinniśmy z *vita activa* uciekać ku *vita contemplativa* ani na odwrót, lecz krążyć stale pomiędzy nimi, w obu z nich jak u siebie w domu się czując i w obu uczestnicząc”⁶². W tym rozwojowym wysiłku człowiek potrzebuje ukierunkowującego wsparcia i pomocy innych ludzi, czyli duchowego kierownictwa. Tę potrzebę wzmacnia nasilający się pęd współczesnego rozwoju, który jakże często wprowadza w życiowy zamęt. Stąd też posługa sakramentalnego pojednania i kierownictwa duchowego stanowi „ważną pomoc w tym ciągłym procesie otwarcia i wierności całego Kościoła, a w szczególności kapłaństwa służebnego na dzisiejsze działanie Ducha Świętego”⁶³. Sakramentalna posługa jest szczególnym elementem na drodze wiary, po której człowiek zdąża do Boga. „Człowiek pobożny jest w drodze i musi być gotów pozwolić się prowadzić, wyjść poza siebie, by odnaleźć Boga, który zawsze zdumiewa”⁶⁴.

SUMMARY

Modern society is characterized by the disappearance of the sense of sin and guilt. This loss of moral responsibility leads the man to the loss of unity with God, with ourselves and with others. This fact poses a particular challenge to the moral and pastoral function of the Church. The unique “place” of man’s encounter with God and with himself is the sacrament of penance and reconciliation. Hence, the ministry of the confessional and other forms of spiritual help of the priest in evaluating of human life, and directing it are a special challenge of contemporary times. The document of the Congregation for the Clergy “Priest – the minister of Divinity Mercy. Helpers for confessors and spiritual directors” was dedicated to this issue. Analyzing the content of these indications, in this article have been taken two issues: 1. Sacramental ministry of confessor; 2. Confessor as a spiritual director.

Keywords

sin, guilt, the sacrament of penance, confessor, spiritual director

⁶¹ KSMB, nr 126.

⁶² H. Hesse, *Gra szklanych paciorków*, tłum. M. Kurecka, Poznań 1971, s. 238.

⁶³ KSMB, nr 140. Por. Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris missio*, Kraków 1996, nr 92.

⁶⁴ Franciszek, Encyklika *Lumen fidei*, Kraków 2013, nr 35.

BIBLIOGRAFIA

- Becker P., Diewald U., *Relativismus. Postmoderne und Wahrheitsanspruch*, "Stimmen der Zeit", 2009, z. 10, s. 673-684.
- Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Sacramentum Caritatis*, Kraków 2007.
- Benedykt XVI, *Przemówienie do uczestników kursu dla spowiedników zorganizowanego przez Penitencjarię Apostolską, Watykan, 11.03.2010 r.*, Kraków 2010.
- Benedykt XVI, *Orędzie do kardynała J.F. Stafforda i do uczestników kursu spowiedników, Watykan 11.03.2009 r.*, Kraków 2009.
- Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, Kraków 2009.
- Benedykt XVI, *List do seminarzystów, 18.10.2010 r.*, Kraków 2010.
- Franciszek, Encyklika *Lumen fidei*, Kraków 2013.
- Heße S. *Treue Christi, Treue des Priesters*, „Lebendiges Zeugnis”, 66(2011), z. 2, s. 110-119.
- Hesse H., *Gra szklanych paciorków*, tłum. M. Kurecka, Poznań 1971.
- Jan XXIII, List apostolski *Sacerdoti nostri primordia*, "Acta Apostolicae Sedis", 51(1959), s. 573-575.
- Jan Paweł II, List apostolski *Misericordia Dei*, Kraków 2017.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Reconclatio et paenitentia*, Kraków 1996.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Pastores gregis*, Kraków 2010.
- Jan Paweł II, *List do kapłanów na Wielki Czwartek, 16.03.1986 r.*, Kraków 1996.
- Jan Paweł II, Encyklika *Dives in misericordia*, Kraków 1996.
- Jan Paweł II, *Kodeks Prawa Kanonicznego*, Watykan 1983, wyd. pol. Poznań 1984.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Pastores dabo vobis*, Kraków 1996.
- Jan Paweł II, List apostolski *Novo millennio ineunte*, Poznań 2000.
- Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris missio*, Kraków 1996.
- Jaworski R., *Sakrament uzdrowienia*, „Życie Duchowe”, 2012, nr 69, s. 45-53.
- Kantor R., *Świętość kapłana dla służenia innym*, „Polonia Sacra” 15(33)2011, nr 28(72), s. 101-121.
- Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 1994.
- Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium o posłudze i życiu kapłanów*, Kraków 2010.
- Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Kapłan – szafarz Miłosierdzia Bożego. Pomoce dla spowiedników i kierowników duchowych*, tłum. J. Królikowski, Tarnów 2011.
- Koperek S., *Rekolekcje ze świętym Janem Chryzostomem*, Kraków 2013.

- Sobrinó J., *Christsein heute*, „Concilium” [niem.], 47(2011), z. 2, s. 175-185.
- Sobór Watykański II, Konstytucja *Lumen gentium*, Paris 1967.
- Sobór Watykański II, Dekret *Presbyterorum ordinis*, Paris 1967.
- Sobór Watykański II, Dekret *Optatam totius*, Paris 1967.
- Zabielski J., *Uświęcający charakter nawrócenia i pokuty w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego*, „Studia Prymasowskie” 5(2011), s. 351-363.
- Zabielski J., *Ewangeliczna droga do Boga*, Białystok 2014.
- Zabielski J., *Vademecum ad praxim confesariorum*, „Collectanea Theologica” 68(1998), nr 4, s. 153-157.
- Zabielski J., *Sakrament pokuty i pojednania w przygotowaniu chrześcijan do Jubileuszu 2000*, „Studia Theologica Varsaviensia” 34(1986), nr 2, s. 151-171.
- Zabielski J., *Ludzie sumienia – problem i wezwanie naszych czasów*, „Collectanea Theologica” 62(1997), nr 3, s. 148-161.
- Ziegenus A., *Ohne Beichte keine Erneuerung*, „Forum Katolische Theologie” 29(2013), z. 3, s. 202-209.